

МІТРАФАН ДОЎНАР ЗАПОЛЬСКІ І БЕЛАРУСЬ ДЗЕЯСЛОЎ. 2017.№ 3. С.188-198

Сярод гісторыкаў-беларусаў, якія складаюць нацыянальны гонар беларускага народа, мы па праву называем Вацлава Ластоўскага, Усевалада Ігнатоўскага, Васіля Друшчыца, Антона Луцкевіча, Мікалая Улашчыка, Анатоля Грыцкевіча, Янку Запрудніка, Паўла Казлоўскага, Іларыёна Ігнаценка, Уладзіміра Міхнюка, Міхася Біча, Міхася Касцюка, Георгія Галенчанка, Рыгора Лазько, Захара Шыбека, Віталія Скалабана, Аляксандра Каваленю, Уладзіміра Снапкоўскага, Генадзя Сагановіча, Міхася Шумейка, Валянціна Голубева, Аляксандра Грушу. Але аб'ектыўнасць і справядлівасць патрабуе, каб на чале гэтай слаўнай кагорты стаяў вучоны шматграннага таленту і найвялікшай эрудыцы, "бацька" беларускай гістарыяграфічнай канцэпцыі Мітрафан Доўнар-Запольскі, навуковая спадчына якога до сённяшняга часу разгледжана і ацэнена прынамсі недастаткова і ва многім застаецца ў цяні.

Імя Мітрафана Доўнар-Запольскага залатымі літарамі ўпісана ў гісторыю, навуку і культуру трох славянскіх народаў – беларускага, украінскага і рускага. Акрамя таго, яго навуковая спадчына – істотны ўклад у даследаванне гісторыі Літвы і Польшчы.

Беларускі даследчык Г.В.Кісялёў называе Мітрафана Віктаравіча гісторыкам, этнографам, фалькларыстам і літаратуразнаўцам. На думку А.Ліса, ён быў беларускім гісторыкам, эканамістам, этнографам, адным з заснавальнікаў нацыянальнай гістарыяграфіі. А.Г.Гануш і П.С.Кручок лічаць М.В.Доўнар-Запольскага таленавітым вучоным, грамадскім, дзяржаўным і палітычным дзеячам, арганізатарам навукі і адукацыі, асветнікам і педагогам.

Мы спынімся толькі на тэме "М.В.Доўнар-Запольскі і Беларусь". Даследаваннем гэтай тэмы займаліся беларускія гісторыкі Х.Бейлькін, А.Гануш, В.Голубеў, З.Даўгяла, Э.Юфе, Дз..Караў, І.Кітурка, А.Кіштымаў, П.Кручок, В.Кушнер, В.Лебедзева, А.Ліс, Р.Платонаў, В.Скалабан, А.Тарас, Г.Штыхаў, М.Шумейка, З.Шыбека, З.Яцкевіч і іншыя

Нельга не згадзіцца з наступнай думкай вядомага беларускага этнолага, фалькларыста і гісторыка Арсена Ліса:

"Працы М.В.Доўнар-Запольскага па гісторыі, этналогіі, эканоміцы сёння, на ростані дзвюх эпох, у час адбудовы беларускай дзяржаўнасці, уладкавання грамадска-палітычнага жыцця рэспублікі на дэмакратычных прынцыпах набываюць відавочную актуальнасць. Сёння, можа, больш чым калі, патрэбны нашаму грамадству пранікнёны, заклапочаны, кампетэнтны погляд вучонага на мінулае, на сам беларускі этнас і яго жыццёвыя інтарэсы, заўсёды неаб'якавыя імянітаму гісторыку, бароненыя ім з высокіх маральных пазіцый, з годнасцю грамадзяніна".

"Малая радзіма" славітага вучонага - горад Рэчыца Мазырскага павета Мінскай губерні. Менавіта тут 14 чэрвеня 1867 года ў сям'і калезскага сакратара, сталаначальніка Рэчыцкай уезднай паліцэйскай управы Віктара Мартынавіча і Аляксандры Станіславаўны (у дзявоцтве Ліндахер) пачаўся яго жыццёвы шлях. Доўнар-Запольскія адлічвалі свой радавод з XVI стагоддзя і былі разгалінаваны на шэсць родаў, кожны з якіх карыстаўся адзіным гербам "Побаг". Але да XIX стагоддзя яны страцілі статус сярэдняй шляхты разам з усімі зямельным і ўладаннямі

Акрамя Мітрафана былі старэйшыя сёстры Соф'я і Марыя, старэйшы брат Пётр, а таксама малодшая сястра Серафіма..

Спачатку Мітрафан вучыўся ў народным вучылішчы ў Баранавічах, дзе пражывала са сваім мужам яго сястра Соф'я, а потым ў балгарскім гороадзе Плоўдзіве, куды ў 1879 годзе пераехала ўся сям'я. Хутка бацька, забраўшы с сабой Мітрафана, вярнуўся у 1880 годзе ў Мазыр, дзе працаваў пісарам у Мазырскага міравога суддзі. А Мітрафан вучыўся ў Мінскай гімназіі, а затым перавёўся ў Мазырскую 6-класную прагімназію, але ў 1885 годзе стаў навучэнцам прэстыжнай Першай кіеўскай класічнай мужчынскай гімназіі.

У 1883 годзе 16-гадовы гімназіст Мітрафан Доўнар-Запольскі пасылае ў газету “Заря” саю першую нататку «Из Мозыря», а ўжо ў 1884-1885 гадах “Еженедельное обозрение» друкуе ўжо 7 яго нататак: «Из Мозыря». “Кнігі для народа”, “О первом поколении», «С берегов Припяти» і інш. Дзве з іх падпісаны “М.Д.”, адна – псеўданімам “Провинциал”. Гэта была ўжо сур'езная заяўка на глыбокае даследаванне гісторыі сваёй “малай радзімы” - Мазыршчыны як састаўной часткі родных беларускіх зямель.

У 1887 годзе ў артыкуле “От Киева до Рогачёва», апублікаваным у газеце «Минский листок» Мітрафан ад імя беларускага селяніна патрабаваў друкаваць літаратуру на беларускай мове. У артыкулах пад агульнай назвай “Белорусское прошлое” Доўнар-Запольскі імкнуўся даказаць, што беларусы маюць уласную багатую гісторыю і культуру, а таксама адрозніваюцца ад суседніх народаў спецыфічнымі этнічнымі асаблівасцямі, у першую чаргу мовай. Гэтыя ідэі гімназіста кардынальным чынам адрозніваліся ад адпаведных ў 1880-х гадах пункту гледжання навуковых аўтарытэтаў, што беларусы – гэта нецкае адгалінаванне рускага народа, якія нейкі час знаходзіліся пад польскім уплывам і былі “сапсаваны” паланізацыяй. Высновы ж, якія зрабіў беларускі юнак Мітрафан Доўнар-Запольскі, на самой справе мелі сапраўднае рэвалюцыйнае гучанне:

“Народ, лишённый политической жизни, подавленный внутренним гнётом, иногда на целые столетия сходящий с политической арены, как бы замирающий – такой народ, если он не потерял своего родного языка, этнографических особенностей и пр. – снова выдвигается на арену если не политической, то, по крайней мере, умственной и социальной жизни» («Минский листок», 1888, № 87).

У якасці галоўнай задачы ўсіх прыхільнікаў беларускага адраджэння ён паставіў задачу пашырэння ведаў пра мінулае і сучаснасць Беларусі. У сваіх артыкулах Мітрафан Віктаравіч заклікаў стварыць на Беларусі навуковае таварыства, адкрыць універсітэт, шырока вывучаць культуру і побыт беларускага народа. Як чалавек справы, не кідаючы слоў на вецер, ён неадкладна ўзяўся за ажыццяўленне свайго плана. Пасля доўгіх роздумаў Доўнар Запольскі вырашыў пачаць з арганізацыі спецыяльнага выдання, прысвечанага Беларусі. якая афіцыйна ўваходзіла тады ў “Паўночна-Заходні край”. Так з'явіўся “Календарь Северо-Западного края”, які выходзіў у 1889 і 1890 гадах пад рэдакцыяй М.Доўнар-Запольскага і пры актыўным удзеле У.Завітневіча і М.Шахава.

У 1889 годзе 22-гадовы юнак Мітрафан Доўнар-Запольскі, ужо добра вядомы як таленавіты краязнаўца, здаў экстэрнам экзамен за курс гімназіі і паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Кіеўскага універсітэта, які скончыў у 1894 годзе.

Старшыня экзаменацыйнай камісіі прафесар Ф.Зялінскі адзначыў, што выпускнік Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі “валодае рэдкасным для яго ўзросту аб'ёмам ведаў, выключнай працаздольнасцю і выключнымі прыроднымі здольнасцямі”..

Скончыўшы Кіеўскі ўніверсітэт, ён застаўся пры ім для падрыхтоўкі да прафесуры і неўзабаве быў накіраваны гэтым універсітэтам у Маскву, каб, працуючы ў архівах, мець магчымасць падрыхтавацца да магістэрскай і доктарскай дысертацыі

Вялікую ролю ў вызначэнні далейшага лёсу М.Доўнар-Запольскага адыграў украінскі гісторык, археолог і этнограф Уладзімір Баніфатавіч Антановіч, які спачатку працаваў прафесарам, а з 1880-га года – дэканам гісторыка-філалагічнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта.

У 1899-1901 гадах М.Доўнар-Запольскі пачынае выкладчыцкую дзейнасць у Маскоўскім універсітэце ў якасці прыват-дацэнта кафедры рускай гісторыі, якой кіраваў В.Ключэўскі.

Восенню 1901 года адбылася абарона магістэрскай дысертацыі Мітрафана Віктаравіча на тэму “Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах» у Кіеўскім універсітэце. Пасля гэтай абароны згодна загаду міністра асветы М.Доўнара-Запольскага зноў накіроўваюць у Кіеўскі ўніверсітэт. Прэзентуючы яго вучонай грамадскасці, дэкан гісторыка-філалагічнага факультэта гэтага ўніверсітэта Ц.Фларэнскі адзначыў:

“У цэлым шэрагу навуковых прац па архіўнай справе, а таксама і па этнаграфіі роднага яму беларускага краю, спадар Доўнар-Запольскі набыў сабе ганаровую вучоную вядомасць”.

У 1902 годзе 35-гадовы вучоны становіцца ардынрным прафесарам Кіеўскага ўніверсітэта, а ў 1905 годзе М.Доўнар-Запольскі абараняе доктарскую дысертацыю «Очерки по истории западнорусского крестьянства в XVI веке», якая непасрэдна была звязана з гісторыяй Беларусі, і становіцца доктарам гісторыі, а не доктарам гістарычных навук, як адзначаюць некаторыя даследчыкі. Гэта дысертацыя выходзіць асобным выданнем. Пасля рэцэнзіі прафесара М.К.Любаўскага на гэту навуковую працу, у якой даецца высокая ацэнка дысертацыі, М.В.Доўнар-Запольскаму прысуджаецца прэмія імя П.М.Бацюшкава. Які таксама ўнёс пэўны ўклад у даследаванне гісторыі Беларусі.

Пасля свайго настаўніка У.Антановіча М.Доўнар-Запольскі ўзначаліў кафедру рускай гісторыі. Менавіта ў той час утварылася яго навуковая школа вучоных-гісторыкаў, у якую увайшлі В.Базілевіч, А.Аглоблін, А.Гневушаў, Ф.Кліменка, В.Раманоўскі, П.Смірноў, М.Яніцкі, Я.Шашэўскі, Н.Палонская-Васіленка.

У 1906 годзе Мітрафан Віктаравіч заснаваў у Кіеве Вышэйшыя камерцыйныя курсы, якія вельмі хутка былі пераўтвораны ў Камерцыйны інстытут (пасля 1917 года - Інстытут народнай гаспадаркі). У 1912 годзе гэтай ВНУ быў нададзены статус дзяржаўнай. У маі 1917 года Доўнар-Запольскі падаў у адстаўку з пасады дырэктара інстытута.

Пасля кароткага прабывання ў Навачаркаску, дзе вучоны жыве ў сваёй сястры, у пачатку 1918 года ён перабраўся ў Кіеў і ўключыўся ў работу Беларускага вайсковага камітэта (БВК) на тэрыторыі Украіны.

Пасля таго, як М.В.Доўнар-Запольскі даведаўся аб абвяшчэнні 25 сакавіка 1918 года Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР), 6 красавіка 1918 года ў першым нумары газеты “Беларускае слова” (выдавалася ў Кіеве) быў надрукаваны яго артыкул “Жребий брошен” (праз некаторы час ён быў перадрукаваны на беларускай мове ў Мінску ў газеце “Вольная Беларусь”). 1918, № 13). Звяртаючыся да беларусаў Украіны, Беларусі, Расіі і другіх краін, Мітрафан Віктаравіч заклікаў іх:

“И мы все, Белорусы, должны помнить, что теперь положение нашей Родины налагает на нас тяжёлую и ответственную обязанность. Мы должны все сплотиться, мы должны напрячь свои силы физические и культурные для того, чтобы оправдать наше право на самостоятельное существование и отстоять независимость нашей Родины. К дружной работе, братья!».

У красавіку 1918 года Доўнар-Запольскі ўвайшоў у склад створанай БНР камісіі, якой было даручана падрыхтоўчая праца па адкрыццю ўніверсітэта на Беларусі. У склад камісіі таксама ўваходзілі народны камісар асветы ва ўрадзе БНР А.Смоліч, прафесар Я.Карскі, прафесар М.Масуоніс і іншыя. 8 чэрвеня 1918 года быў абраны прэзідыум гэтай камісіі. Старшынёй прэзідыума стаў Мітрафан Віктаравіч. Свае погляды па гэтаму пытанню ён выказаў у артыкуле “Да паноў Рады Беларускае Рэчы Паспалітай. У справе адчынення ўніверсітэтаў (“Вольная Беларусь”, 1918. № 29).

Аўтарытэт вядомага вучонага прафесара М.Доўнар-Запольскага і яго арганізацыйныя здольнасці садзейнічалі таму, што ўжо ў канцы ліпеня 1918 года 36 прафесараў – выкладчыкаў Варшаўскага, Дзержынскага, Кіеўскага, Маскоўскага і Петраградскага ўніверсітэтаў далі згоду працаваць у Беларускім ўніверсітэце. Ураду БНР удалося атрымаць дазвол ад германскіх акупацыйных улад на іх пераезд у Мінск. Пачаліся пошукі памяшканняў для будучай вышэйшай навучальнай установы.

У красавіку 1918 года Мітрафану Віктаравічу было прапанавана ўзначаліць беларускую Гандлёвую палату ў на Украіне, галоўнай задачай якой была арганізацыя закупаў хлеба і іншых харчовых прадуктаў для Беларусі. На яе ўскладзілі і функцыі дыпламатычнага прадстаўніцтва БНР. Хутка было заключана некалькі пагадненняў з міністэрствам гандлю і прамысловасці Украіны аб пастаўцы на Беларусь цукру і хлеба ў абмен на тавары лясной прамысловасці. Частку тавараў Гандлёвая палата паставіла і неафіцыйна, пры дапамозе падпольных бальшавіцкіх арганізацый, якія знаходзіліся ў Кіеве. Дзейнасць М.В.Доўнар-Запольскага на гэтай пасадзе знайшла адлюстраванне ў артыкуле “Гандлёвы абмен з Украінай” (“Вольная Беларусь”, 1918. № 24).

Так здарылася, што Мітрафан Віктаравіч неўзабаве апынуўся ў самай гушчы вострай палітычнай барацьбы за міжнароднае прызнанне БНР, асабліва з боку суседніх дзяржаў. Пасля няўдачных перамоў з урадамі Савецкай Расіі і кайзераўскай Германіі погляды шэрагу дзеячоў з кіраўніцтва БНР скіраваліся ў бок дзяржаў Антанты. У пачатку 1919 года ў Парыжы адкрылася мірная канферэнцыя, якая павінна была вырашыць пытанні аб пасляваенным дзяржаўным будаўніцтве ў Еўропе. Спецыяльна для гэтай канферэнцыі М.Доўнар-Запольскі напісаў у канцы 1918 года брашуру “Асновы дзяржаўнасці Беларусі” У 1919 годзе яна была выдадзена на беларускай, англійскай, французскай, нямецкай, рускай і польскай мовах. Міністэрства замежных спраў БНР разаслала яе ўрадам еўрапейскіх краін з галоўнай мэтай – звярнуць увагу сусветнага супольніцтва на беларускае пытанне і паказаць гістарычныя карані дзяржаўнай самастойнасці Беларусі, спадзяючыся, што яны прызнаюць незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі. Мала каму вядома, што дадзеная брашура Мітрафана Віктаравіча на доўгія гады была забаронена ў БССР і Савецкім Саюзе і зноў убачыла свет на Беларусі толькі ў 1990-м годзе.

Што датычыцца стварэння БДУ, то ён быў адкрыты толькі 30 кастрычніка 1921 года ўжо без удзелу М.В.Доўнар-Запольскага.

У 1920-1922 гадах Доўнар-Запольскі жыў у Харкаве, дзе выкладаў у Інстытуце народнай гаспадаркі і універсітэце. Адначасова ён быў кансультантам Наркамата знешняга гандлю Украінскай ССР..

3 лютага 1922 года Мітрафан Віктаравіч працаваў прафесарам кафедры гісторыі гаспадаркі Азербайджанскага універсітэта, а потым першым прарэктарам гэтай ВНУ. Акрамя гэтага, ён з'яўляўся прафесарам Бакинскага палітэхнічнага інстытута, начальнікам Упраўлення і прамысловасці і гандлю Наркамата прамысловасці і гандлю АзССР, быў арганізатарам і дырэктарам сельскагаспадарчага і гандлёва-прамысловага музеяў.

3 жніўня 1925 года да 1 верасня 1926 года М.Доўнар-Запольскі быў прафесарам кафедры гісторыі Беларусі педагагічнага факультэта і прафесарам кафедры народнай гаспадаркі Расіі факультэта права і гаспадаркі Беларускага дзяржаўнага універсітэта, правадзейным членам Інстытута беларускай культуры, старшынёй яго Гісторыка-археалагічнай і Археаграфічнай камісій, членам эканамічнай секцыі Дзяржплана БССР.

Большасць даследчыкаў сцвярджае, што Мітрафана Віктаравіча на працу прафесара Беларускага дзяржаўнага універсітэта запрасіў яго вучань – рэктар БДУ У.І.Пічэта. Кіраўнік таварыства гісторыкаў-марксістаў БССР В.А.Сербента ў прамове на красавіцкім пленуме ЦК і ЦКК КП(б)Б (1931 г.) адзначаў, што запрашэнне на працу ў Беларусь Доўнар-Запольскаму паслаў тагачасны нарком асветы БССР А.В.Баліцкі. і менавіта нарком абяцаў вучонаму хутка выдаць яго працу “Гісторыя Беларусі” у Белдзяржвыдавецтве, падначаленым наркамату асветы. Той жа Сербента ў рэцэнзіі, напісанай на гэту кнігу ў канцы студзеня-пачатку лютага 1926 года. паказвае, што абяцанне выдаць “Гісторыю Беларусі” было галоўнай прычынай перездку М.В.Доўнар-Запольскага з Баку ў Мінск. Сродкі на перезд і перавоз яго бібліятэкі вылучыў па распараджэнню СНК БССР ад 25 ліпеня 1925 года Дзяржплан рэспублікі (прапанову ўнёс старшыня Дзяржплана БССР С.Б.Карп), а тэлеграму аб выездзе ў Мінск Доўнар-Запольскі паслаў у наркамасветы на імя С.М.Некрасэвіча.

Праца М.В.Доўнар-Запольскага “гісторыя Беларусі” была перададзена на заключэнне палітычнаму рэдактару выдавецтва В.А.Сярбенце. У сувязі з гэтым беларускі гісторык Р.Платонаў адзначае:

“В.А.Сербента. як ніхт о іншы, падыходзіў для выканання функцый палітычнага рэдагавання і кантролю, бо адначасова працаваў намеснікам загадчыка аддзела друку УК Кампартыі Беларусі. дзе курыраваў выдавецкія справы. Акрамя таго, ён быў найбольш актыўны ў падрыхтоўцы як рэцэнзій, так і ў напісанні заключэнняў, у фармуляванні завостраных класава-палітычных ацэнак..Сумяшчэнне В.А.Сербентам высокай афіцыйнай пасады з абавязкамі палітычнага рэдактара Белдзяржвыдавецтва адыгрывала вялікія магчымасці для праяўлення сябе як найбольш прынцыповага і вытрыманага партыйца. Таму яго заключэнне на “Гісторыю Беларусі” М.В.Доўнар-Запольскага набывала асаблівую вагу і непазбежна стала прадметам абмеркавання на самым высокім партыйным узроўні”(Платонаў Р. Лёсы.: Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця- Мн.,1998.С.28-28).

Абмеркаванне на закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б адбылося 28 студзеня 1926 года. Дакладваў В.А.Сербента. Галоўным у дакладзе была выснова, якая затым атрымала разгорнутае абгрунтаванне ў рэцэнзіі, падпісанай ім 6 лютага 1926 года:

“Прадстаўленая да друку праца праф. Доўнар-Запольскага з’яўляецца больш ці менш паслядоўна аформленым і абгрунтаваным эканамічным фактарам пунктам гледжання нацыянал-дэмакратызму, памылковым асвятленнем гістарычных фактаў і свайго роду здзекам над практычным правядзеннем дыктатуры пралетарыята і савецкай уладай”.

Таму. па заключэнню дакладчыка і рэцэнзента, “ нельга даць магчымасць беларускаму нацыянал-дэмакратызму атрымаць ідэалагічнае афармленне. Кнігу нельга дазволіць да друку” (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ) Ф.60. Воп.3.Спр.126.Л.586,596)

Бюро ЦК Кампартыі Беларусі прыняло па кнізе Доўнар-Запольскага “Гісторыя Беларусі” наступную пастанову:

“Признать, что книгу Довнор-Запольского издавать нельзя, как выражающую позицию белорусского национального демократизма и в корне искажающую историю Белоруссии.

2.Рукопись взять в собственность Белгиза,. юридически оформив, передать на хранение в бюро секретариата. Тов. Кавцевичу поручить принять у тов.Сербента рукопись для использования в порядке секретного материала в установленном порядке; размножив, разослать членам и кандидатам бюро, председателю ЦКК.

3.Считать необходимым подвергнуть широкой критике книгу Довнор-Запольского в целях развёртывания идеологической борьбы против национального демократизма.

Поручить тов.Сербента внести предложения по этому вопросу на следующее заседание бюро 4 февраля((НА РБ. Ф.4. Воп.3. спр.10. Л.46).

Менавіта з 4 лютага да 1 ліпеня 1926 года пытанне аб рукапісу кнігі Доўнар-Запольскага стала прадметам штомесячных абмеркаванняў. Акрамя гэтага, 4 лютага ў выкананне даручэння, дадзенага Сярбенце, прымаецца другое рашэнне:

“Слушали: о комиссии вокруг “теории” Довнор-Запольского.

Постановили: 1)поручить т.Сербента написать в газеты серии статей в течение двух месяцев для систематического опровержения белорусского национал-демократизма по книге Довнор-Запольского.

2. В течение ближайших 2-х месяцев обязать тт.Червякова (старшыню ЦВК БССР-Э.І.), Адамовича (загадчыка аддзела друку ЦК КП(б)Б А.Ф.Адамовіча –Э.І.), Чарота (рэдактара газеты “Савецкая Беларусь-Э.І.), Гессена (загадчыка АПА ЦК КП(б)Б-Э.І.) и Оршанского (рэдактара яўрэйскай газеты “Кастрычнік”-Э.І.) поместить в газеты статьи на тему по личному выбору из книги Довнор-Запольского, согласовав с тов.Сербента. для опровержения”(НА РБ. Ф.4.Воп.3. Спр.10.Л.60).

Асобным пунктам у дакладзе камісіі ЦК Кампартыі Беларусі па інтэлігенцыі 4 лютага 1926 года камуністычнай фракцыі Наркамасветы даручалася “зняць Доўнар-Запольскага з працы ў БДУ, узгадніўшы парадак правядзення звальнення з агітацыйна-прапагандысцкім аддзелам ЦК”. Пастанова была паслана ва ўсе акругкомы КП(б)Б.

У пачатку сакавіка 1926 года на пасяджэнні сакратарыята ЦК КП(б)Б загадчык АПА і член бюро ЦК С.М.Гесен зрабіў паведамленне аб Доўнар-Запольскім У ім адзначалася:

“1.Признать диспут по книге Довнор-Запольского нецелесообразным.

2.Организовать в ближайшее время отъезд Довнор-Запольского из пределов БССР, не прибегая к административным мерам.-

3. Поручить тов.Карпу (старшыні Дзяржплана БССР-Э.І) провести соответствующий разговор с Довнор-Запольски.

4. В дополнение к прежним решениям бюро ЦК обязать тов..Сербента организовать издание статей в печати по книге Довнор-Запольского”(НА РБ. Ф.4. Воп.3. Спр.10.Л.120)

У сувязі з адмовай намесніка старшыні СНК БССР і старшыні Дзяржплана БССР С.Б.Карпа паведаміць Доўнар-Запольскаму аб яго ад’ездзе з БССР 11 сакавіка 1926 года бюро ЦК КП(б)Б адмяніць прынятае раней рашэнне і “перакласці” правядзенне размовы з Доўнар-Запольскім на наркома асветы БССР А.В.Баліцкага.

2 красавіка 1926 года на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б паведамленні “Аб прафесары Доўнар-Запольскім” зрабіў нарком асветы БССР А.В.Баліцкі. Пасля гэтага было прынята наступнае рашэнне:

“1.Признать, что профессор Довнор-Запольский должен выехать за пределы БССР не позже 1-го июня 1926 г.

2.Библиотеку Довнор-Запольского поручить тов.Балицкому закупить в советском порядке» (НА РБ.Ф.4. Воп.3. Спр.17.Л.2.)

На працягу мая 1926 года старшыня Дзяржплана БССР С.Б.Карп і, магчыма кіраўніцтва БДУ і Інбелкульту зрабілі новую спробу перагледзець рашэнні бюро ЦК КП(б)Б. Больш настойлівы быў С.Б. Карп, які 9 чэрвеня 1926 года накіраваў на імя другога сакратара ЦК Кампартыі Беларусі М.М.Галадзеда наступную запіску:

«Прошу вторично обсудить вопрос об использовании проф.Довнор-Запольского. Прошу пригласить меня на заседание бюро ЦК при обсуждении этого вопроса.

С ком.приветом

Карп

9/6” (НА РБ. Ф.4. Воп.3. спр.17. Л.168).

11 чэрвеня 1926 года дадзенае пытанне было пастаўлена ў парадак дня закрытага пасяджэння бюро ЦК КП(б)Б у фармулёўцы “Прапанова тав.Карпа аб пераглядзе рашэнняў бюро ЦК аб Доўнар-Запольскім”. Прапанова С.Б.Карпа была адхілена.

Абставіны для М.В.Доўнар-Запольскага склаліся так, што ў верасні 1926 года ён вымушаны быў падаць заяву аб звальненні з БДУ, прапрацаваўшы ў ім няпоўны навучальны год. У пачатку верасня 1926 года Мітрафан Віктаравіч ад’ехаў у Маскву, пакінуўшы ў дар Інбелкульту большую частку сваёй вялікай бібліятэкі, якую збіраў усё жыццё 11 тысяч тамоў..

З 24 верасня 1925 года Мітрафан Віктаравіч ўзначаліў створаны пры Дзяржплане БССР рэдакцыйна-выдавецкі аддзел, якому падпарадкоўвалася выданне часопіса “Советское строительство». Праз некаторы час пры ўдзеле Доўнар-Запольскага ён быў перайменаваны ў “Сацыялістычнае будаўніцтва” і пачаў выходзіць на беларускай мове. Акрамя таго рэдакцыйна –

выдавецкі аддзел выдаваў бюлетэнь Дзяржплана БССР, а таксама штотыднёвік “Народное хозяйство БССР”, першы нумар якога выйшаў у пачатку 1926 года пад рэдакцыяй Доўнара-Запольскага.

31 жніўня 1925 года Мітрафан Віктаравіч узначаліў Гісторыка-археалагічную камісію Інбелкульту, якая аб’яднала лепшыя сілы тагачаснай беларускай гістарычнай навукі. Дастаткова толькі назваць Уладзіміра Пічэту, Зміцера Даўгяла, Васіля Друшчыца. Міхася Мялешку, Ісака Сербаву. Гэтай камісіі паставілі задачы “падрыхтоўкі да выдання гістарычных дакументаў і актаў, распрацоўкі паасобных тэм гісторыі Беларусі, яе эканомікі і культуры, а таксама апрацоўкі і публікацыі вынікаў археалагічнага даследавання Беларусі”.

Пад непасрэдным кіраўніцтвам Доўнара-Запольскага было праведзена 27 пасяджэнняў Гісторыка-археалагічнай камісіі. Быў падрыхтаваны да друку першы том зборніка дакументаў серыі “Беларускі архіў” – першае археаграфічнае выданне на Беларусі ў савецкі перыяд, “Навуковы зборнік Гісторыка-Археалагічнай камісіі”, у якія ўвайшлі матэрыялы з мінскіх, варшаўскіх, маскоўскіх і магілёўскіх архіваў. Была створана асобная падкамісія па вывучэнню “старога Менску”, арганізаваны навуковыя камандзіроўкі супрацоўнікаў Інбелкульту ў Кіеў, Адэсу, Смаленск, Маскву і ў іншыя гарады з мэтай пошукаў архіўных матэрыялаў, якія меліся ў тамашніх кнігасховішчах і датычылі гісторыі Беларусі.

Камісія правяла экспедыцыі і раскопкі на банцараўскім гарадзішчы (Міншчына), у Заслаўі, каля вёскі стары Дзедзін (Калінінская акруга). Даследавала мікралітычныя стаянкі на рацэ Сож каля ўпадзення ў Дняпро, курганы каля новага Быхава, старажытныя пячоры ў Оршы і г.д. Было выяўлена шмат каштоўных матэрыялаў, якія датычыліся вывучэння даславянскай і славянскай культуры. Камісія склала археалагічныя карты Мінскай і калінінскай акруг. А таксама ваколіц Мінска.

Дзякуючы камісіі было спынена руйнаванне помнікаў старажытнай Беларусі, а некаторыя з іх узяты пад дзяржаную ахову. Камісія адшукала неацэнны крыж Ефрасінні Полацкай. Сабрала звесткі, неабходныя для складання гісторыка-археалагічнай карты Беларусі. распрацавала планы рэстаўрацыі і аховы Менскага замчышча і Полацкіх старажытнасцей.

17-18 студзеня 1926 года адбыўся Першы з’езд даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, у якім прынялі ўдзел вучоныя з Беларусі, Расіі, Украіны. Мітрафан Віктаравіч выступіў на гэтым з’ездзе з даклалам “Старыя беларускія архівы за межамі БССР”. Інстытут беларускай культуры выдаў пратаколы, даклады і пастанову з’езда асобнай кнігай пад назвай “Матэрыялы да гісторыі і археалогіі Беларусі. Галоўнае значэнне з’езда было ў тым, што на ім былі выяўлены сілы беларускіх вучоных і тыя рукапісныя крыніцы па беларускай гісторыі, якія знаходзіліся за межамі БССР.

У фондах Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНА НАНБ) захоўваецца пратакол пасяджэння Гісторыка-археалагічнай камісіі Інстытута беларускай культуры ад 17 кастрычніка 1925 года. У ім маюцца такія радкі:

“Слухалі: Доклад М.В.Доўнара-Запольскага аб паездцы яго 20-24 верасня 1925 г. у Смаленск дзеля вывучэння скарбаў музейных і архіўных. Якія далучаюцца да Беларусі

У Смаленску існуюць два музеі: а) б. Тэнішэўскі і б) Дзяржаўны музей б музей архіўнай камісіі.

У музеі Тэнішэўскім асноўную ўвагу зварочвае на сябе калекцыя слуцкіх паясоў – 26 штук, з якіх 12 маюць надпісы.

Асобную ўвагу зварочвае на сябе Смаленскі дзяржаўны музей...Зварочвае асобную ўвагу праца па даследаванню архаічнае культуры. якой займаецца Ляўданскі (беларускі археолог-Э.І.): стаянкі каменнага веку , глінабітныя плашчадкі з астаткамі дрэва чарапкоў з рыскамі, роблянае яшчэ без кружала...

Пастанавілі: Доклад М.В.Доўнар-Запольскага прыняць да ведама. Лічыць неабходным набыць для ІБК здымкі з музейных рэчаў гор. Смаленска. !) слуцкіх паясоў; 2) Археалагічных калекцыяў, а для гэтага прасіць прэзідыум ІБК: 1) адпусціць 25 р. на здымкі слуцкіх паясоў і 20 звараціцца ў Менскую мытніцу аб отпуску да 1000 экз. фатаграфічнай капіравальнай паперы 13 18 па цане 3 руб за сотню аркушаў...”(ЦНА НАНБ. Ф.67. воп.1. Спр. 6. С.73-74)

Значную каштоўнасць мае пратакол № 34 пасяджэння Прэзідыума Інстытута беларускай культуры ад 3 лістапада 1925 года. у ім адзначаецца:

“Слухалі: 1.Даклад старшыні гістарычна-археалагічнай камісіі праф.доўнар-Запольскага. Докладчык зазначае. Што ў плане працы камісіі на першым месцы стаіць працяг выдання метрыкі Літоўскай. Аб чым сакратар камісіі т.Даўгяля зачытвае дакладную запіску ад 8/Х – 25 г.№ 3. Далей дакладчык гавора аб плане бягучай працы гістарычна-археалагічнай камісіі, аб чым зачытвае сакратар камісіі т.Даўгяля дакладную запіску. Тут разлічаюцца працы: !) па археалогіі; 2) археаграфіі і 3) па выданню навуковага зборніка гістарычнага зместа...

Пастанавілі:План працы гістарычна-археалагічнай камісіі ўхваліць. Асабліва лічыць патрэбным прыступіць зараз жа да працягу выдання Літоўскай метрыкі...” (ЦНА НАНБ. Ф.67. воп. 1. Спр.9. Л.266. Арыгінал).

Хоць шэраг даследчыкаў пры аналізе яго навуковай спадчыны акцэнтуюць увагу на Доўнар-Запольскага як на беларускага вучонага-этнографа, неабходна падкрэсліць. што ў першую чаргу ён быў беларускім вучоным гісторыкам.

Асноўнымі крыніцамі для Доўнар-Запольскага пры даследаванні сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі былі “Літоўская Метрыка”, “Кніга данін Вялікага князя Казіміра”, “Пісцовая кніга Пінскага староства”. “Акты Літоўска-Рускай дзяржавы”, “Акты Віленскай-Архіўнай Камісіі”, “Археаграфічны зборнік дакументаў”, “Археаграфічны зборнік дакументаў”, “Беларускі архіў старажытных грамад”. “Дакументы Маскоўскага архіва Міністэрства юстыцыі” і іншыя неапублікаваныя і апублікаваныя дакументы.

Акрамя масавых крыніц, якія выкарыстоўвалі яго папярэднікі і сучаснікі Ф.Леантовіч, М.Уладзімірскі-Буданаў, У.Антановіч, М.Любаўскі, Мітрафан Віктаравіч імкнуўся знаходзіць гістарычныя крыніцы, не вядомыя іншым, - хоць і невялікія, але, як кажуць, “індывідуальныя”, напрыклад, “Рэвізію пушч і пераходаў зварыных”.

У даследаванні “Белорусское прошлое”(1888) 21-гадовы М.В.Доўнар-Запольскі ўпершыню стварыў асноўнае ядро канцэпцыі гістарычнага развіцця беларускага народа, паставіў праблему неабходнасці нацыянальнага адраджэння Беларусі. У кароткім гісторыка-этнаграфічным нарысе “Древняя Белоруссия” (IX – XII стст.) і некалькіх артыкулах пад агульнай назвай “Белорусское прошлое” ён даказваў, што беларусы маюць уласную багатую гісторыю і культуру, а таксама адрозніваюцца ад суседніх народаў спецыфічнымі этнічнымі асаблівасцямі.

Беларускі гісторык А.Смалянчук адзначае:

“Увагу даследчыкаў прыцягнуў “Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до начала XII столетия», які ў 1891 г. выйшаў асобным выданнем. (За гэту працу малады гісторык атрымаў залаты медаль –Э.І.). Аляксандр Ельскі змясціў у польскай газеце “Край” вельмі станоўчы водгук. Ён падкрэсліў грунтоўнасць працы, заснаванай на крыніцах, і характэрную для маладога даследчыка “аб’ектыўнасць”. Рэцэнзент, у прыватнасці, звярнуў увагу на станоўчую ацэнку сувязяў Тураўскай зямлі з Польшчай у XI ст. і аўтарскую характарыстыку ролі Літвы як фактара, які аб’яднаў крывіцка-дрыгавіцкую славяншчыну і ўзамен за атрыманую ад яе культуру даў “жыццяздольнасць маладога духу”. Сярод недакладнасцей А.Ельскі адзначыў занадта вольнае абыходжанне аўтара з тэрмінам “Русь”. Рэцэнзент заўважыў, што гэты тэрмін нельга ўжываць датычна славянаў і падкрэсліў не этнічны, а “дзяржаўна-палітычны” сэнс тэрміну. Тым не менш А.Ельскі вітаў працу і выказваў спадзяванне, што малады гісторык зойме прыкметнае месца ў гістарычнай навучы, тым больш, што пачатак ягонай кар’еры выглядае вельмі сур’ёзна” (Смалянчук А. Беларуская гісторыя: знайсці чалавека.-Мінск. 2013.С.95)

З другой паловы 1890-х гадоў у навуковай спадчыне Доўнар-Запольскага пераважае гістарычная тэматыка (“Звесткі пра полаўцаў”, “Да гісторыі Люблінскай уніі”, “Берасцейскае староства” і інш.

У гэты час канчаткова вызначаецца галоўны напрамак навуковых даследаванняў вучонага – сацыяльна-эканамічная гісторыя.

Пераважная большасць навуковых прац М.В.Доўнар-Запольскага прысвечана сацыяльна-эканамічнаму развіццю Вялікага княства Літоўскага ў XV-XVIII стагоддзях, а таксама сацыяльна-эканамічнаму развіццю беларускіх зямель у складзе Расійскай імперыі ў канцы XVIII – першай палове XIX стагоддзя. Прадметам разгляду ў яго навуковай спадчыне сталі сялянская грамада, характарыстыка феадалаў і феадальнай гаспадаркі, катэгорыі і становішча сялянства, сацыяльна-эканамічная структура Вялікага княства Літоўскага, стан рамяства і гандлю ў гарадах Беларусі, аграрная рэформа 1557 года.

Усё гэта дае падставу заключыць, што М.Доўнар-Запольскага варта лічыць не толькі гісторыкам, але і ўніверсальным вучоным, які вывучаў ключавыя, прынцыповыя пытанні сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі феадальнай і капіталістычнай эпохі.

У адрозненне ад Ф.Леантовіча, У.Антановіча, М.Уладзімірскага-Буданава і іншых гісторыкаў –сваіх папярэднікаў М.Доўнар-Запольскі першым паставіў у цэнтр вывучэння гісторыі Вялікага княства Літоўскага даследаванне не прававой, а сацыяльна-эканамічнай гісторыі дзяржавы.

Асаблівае месца ў гісторыі аграрных адносін у ВКЛ у другой палове XVI стагоддзя мае аграрная рэформа 1557 года, вядомая таксама як валочная памера. Навуковае даследаванне гэтай праблемы неабходна для разумення ўсяго працэсу развіцця гаспадаркі, становішча пануючага класа Вялікага княства Літоўскага, эканомікі феадальнага двара і ролі таварна-грашовых адносін у Беларусі і Літве ў XVI – XVIII стагоддзях.

Гэтай важнай тэме прысвяцілі свае працы вядомыя расійскія, украінскія і польскія гісторыкі М.Уладзімірскі-Буданаў, Ф.Леантовіч, І.Навіцкі. Але, нягледзячы на асобныя трапныя думкі, даследаванні папярэднікаў М.Доўнар-Запольскага мелі галоўным чынам апісальны характар. Хоць пры вывучэнні аграрнай рэформы Жыгімонта- Аўгуста гэтыя гісторыкі прыцягнулі

новыя цікавыя матэрыялы, але так і не змаглі выявіць прычыны, сацыяльна-эканамічную сутнасць і значэнне аграрнай рэформы 1557 года.

Яго аўтарытэту як даследчыка спрыяла выдатнае веданне ім першакрыніц, значна шырэйшая крыніцазнаўчая база яго навуковых прац – у параўнанні з папярэднікамі.

Арыгінальную спробу раскрыць гэтыя прынцыповыя пытанні зрабіў А. Доўнар-Запольскі.

Вучоны падрабязна разглядае, як і дзе праводзілася у ВКЛ вымярэнне на валокі, хто яго праводзіў, які пазямельны лад і якую сістэму абкладання ўводзіла рэформа, якія вынікі мела для сялянскай гаспадаркі і феадальнага землеўладання.

Раскрываючы змест аграрнай рэформы 1557 года, Мітрафан Віктаравіч адзначаў:

“... Яна працягвалася ў многіх староствах каля 15 гадоў і палягала на дакладным абмерванні гаспадарскіх земляў, размеркаванні валочных надзелаў сярод сялян, арганізаванні новых сёлаў і фальваркаў, рэгістрацыі гаспадарчага інвентару замкаў і двароў, усталяванні новай адміністрацыі і г.д. Выдатнай асаблівасцю было тое, што рэформа імкнулася шырока развіць самыя разнастайныя галіны сельскай гаспадаркі... З кожнай дзяржавы валочная ўстава імкнулася стварыць такую гаспадарку, у якой бы ніводная пядзя зямлі не заставалася бездаходнай. У якой праца работніка не прападала б дарэмна”.

Аналізуючы вынікі аграрнай рэформы 1557 года для Усходняй Беларусі, вучоны падкрэслівае вылучэнне гораду з воласці ў сам астойную падатковую і адміністрацыйную адзінку. М. Доўнар-Запольскі заўважае:

“Гарады атрымалі асобныя ўставы ў 1561 г. Такіх уставаў дайшло да нас некалькі (Вршы, Бабруйску, Рэчыцы, Магілёва); усе яны мелі даволі аднастайна складзеныя, за выключэннем Магілёўскай, бо гэты горад атрымаў крыху большыя прывілеі, і павіннасці яго былі больш складаныя, чым у іншых гарадах...”.

На думку Мітрафана Віктаравіча, сацыяльна-эканамічная сутнасць аграрнай рэформы 1557 года складалася ў тым, што ліквідаваўшы старадаўні лад, стварыўшы скрупулёзную апеку над сялянствам, рэформа падышла да яго запрыгонення.

Буйнейшы спецыяліст па гэтай праблеме акадэмік Уладзімір Пічэта ацаніў працы М. Доўнар-Запольскага як значны ўклад у вывучэнне аграрнай рэформы 1557 года. На яго думку, Мітрафан Доўнар-Запольскі даў першае грунтоўнае тлумачэнне рэформы, разгледзеў яе ў сувязі з эканамічным развіццём Вялікага княства Літоўскага.

У гістарычных даследаваннях Мітрафана Віктаравіча з канца XIX стагоддзя цэнтральнае месца займала вывучэнне гісторыі беларускага сялянства.

У параўнанні з папярэднікамі ён дае падрабязную характарыстыку сялянскіх павіннасцей на працягу XVI-XVIII ст. агоддзяў.

У кнізе “Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах” Доўнар-Запольскі акцэнтуюе ўвагу на такія павіннасці, як стацыя на гаспадара, куды ён уключае ялаўшчыну, балкуноўшчыну, мезляву.

Заўважаючы, што валочная ўстава канчаткова вызначыла памеры стацыі і перавяла яе на грошы, вучоны адзначае, што на працягу даследаванага перыяду стацыя застаецца павіннасцю не толькі гаспадарскіх падданных, але і наогул усіх падданных вялікага князя.

На падставе аналізу шырокага кола крыніц М.Доўнар-Запольскі прыходзіць да наступнай высевы:

“У павіннасных дачыненнях усё насельніцтва гаспадарскіх воласцяў і двароў можна падзяліць на наступныя агульныя групы: на даннікаў, людзей дзякальных і цяглых і на розныя дваровыя, палацавыя і гаспадарчыя службы, на слуг і баяраў пунных і, нарэшце, на чэлядзь. Кожная з гэтых катэгорый мае сваю спецыяльную “службу”.

Вучоны спрабуе прасачыць эвалюцыю сацыяльна-эканамічнага становішча беларускага сялянства. У яго працах даследуюцца памер зямельнага надзелу сялян, сялянская гаспадарка XVI-XVIII стагоддзяў, колькасны склад сялянскага двара.

На падставе вывучэння шматлікіх крыніц Мітрафан Віктаравіч прыходзіць да высновы, што “ужо ў палове XVII стагоддзя мы бачым у некаторых маёнтках рэзкі спад сялянскага дабрабыту”, што “у змяншэнні надзелаў ворнай зямлі, у пвелічэнні бязконных і безкароўных двароў, у з’яўленні даволі шматлікага класа сельскіх парабкаў праявілася збядненне сялянства ў другой палове XVIII стагоддзя”.

Доўнар-Запольскі лічыў, што пераход ва ўлонне расійскага прыгоніцтва ўмацаваў прыгоннае права ў Беларусі, прыдаўшы гэтаму інстытуту паліцэйска-праўную абарону і абсалютную немагчымасць нават прыватных спробаў палепшыць становішча сялян. Апошняе, такім чынам, пайшло ў бок пагаршэння і вымірання.

У яго кнізе “Гісторыя Беларусі” ёсць такія радкі:

“Селянін набліжаўся да становішча халопа. Таму эпоха рускага ўладарання толькі замацавала ўсе горшыя бакі прыгонных дачыненняў, паглыбіла іх, дала ім на Беларусі тую ж юрыдычную аснову. Якая даўно ўжо зацвердзілася ў былым Маскоўскім царстве.

...У 1-й палове XIX ст....эксплуатацыя паднявольнай працы прымае яшчэ больш пачварныя формы. Сялянства апынулася ў страшэнным матэрыяльным становішчы. назіраецца яго выміранне...”

Доўнар-Запольскі быў адным з першых гісторыкаў, які даследаваў працэс дыферэнцыяцыі беларускага сялянства ў эпоху феадалізма. Характарызуючы сялянскую гаспадарку Беларусі XVIII стагоддзя, ён канстатаваў, што сялянства паводле заможнасці не было аднародным. Мітрафан Віктаравіч прыйшоў да заключэння аб раслаенні беларускай вёскі, аб перавазе там беднага і даволі беднага элемента. Ён робіць выснову, што колькасна заможная частка сялянства складала меншыню. І пры гэтым даволі значную, што толькі верхні пласт сялянства. Прыкладна 15-16% двароў паводле зямельнага забяспячэння і, здаецца, у такіх жа стасунках паводле наяўнасці запражнай жывёлы, можа лічыцца забяспечаным пластом сялянства.

У артыкуле “Сацыяльна-эканамічная структура Літоўска-Беларускай дзяржавы ў XVI – XVIII стагоддзях(1927) вучоны больш катэгарычна выказваецца пра дыферэнцыяцыю сялянства і гаспадаркі Беларусі XVIII стагоддзя:

Сялянства па сваёй заможнасці не было аднастайным, бо над селянінам сярэдняга дастатку падымаецца некаторая более забяспечаная група. Яна будзе складаць 15%, калі за здавальняючую забяспеку лічыць надзел у адну валокі і болей; ніжэй стаяла група бедных, якая апрацоўвала меней за ¼ валокі. Група сярэдняга сялянства, сярэдняка, відавочна, трэба лічыць тую. Якая мае ад ¼ да ½ валокі. Што складае 56% усіх двароў (г.зн. групу, якая мае ад 5 да 10 дзесяцін ральлі)”

На думку Доўнар-Запольскага. да вярхоў беларускай вёскі належалі земляне і баяры. Становішча баяраў і ў прававым, і да пэўнай ступені, у эканамічным сэнсе было горшае, чым у сельскай шляхты. Ён лічыў, што землянства у гаспадарчым плане ёсць тып сельскай гаспадаркі. добра забяспечанай зямлёю і жывёлаю.

Адным з найбольш прынцыповых пытанняў сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. якое даследавалася ў шэрагу прац М.Доўнар-Запольскага. было пытанне аб сельскай абшчыне (грамадзе). Даказваючы існаванне абшчыны і яе вядучую ролю ў жыцці беларускага сялянства XV – першай паловы XVI стагоддзя, ён прыйшоў да высновы, што формы абшчыннага жыцця існавалі не толькі сярод сялян-даннікаў, але і сярод цяглях як на ўсходзе, так і на захадзе Беларусі.

Канстатууючы, што агульнае валоданне зямлёй служыць даволі важнай прыкметай існавання абшчыны, вучоны акцэнтуюе ўвагу на тым. што абшчына злучана цэлым шэрагам разнастайных інтарэсаў – матэрыяльных і маральных.

Паставіўшы ў цэнтр сваіх даследаванняў валасную абшчыну. М.Доўнар-Запольскі пісаў, што зямельныя падараванні шляхты узмацнілі прыватную ўладу на шкоду абшчыннай арганізацыі.

Не прызнаючы абшчыны як формы землеўладання.. ён лічыў. што абшчына - “сялянская арганізацыя, якая кіруецца сама сабой”. На падставе аналізу скаргаў валашчанаў і вялікакняскіх граматаў Доўнар-Запольскі прыходзіць да высновы. Што заходнерускай абшчыне ўласцівы наступныя рысы: 1) аўтаномія; 2) аднастайнасць (г.зн. сацыяльная роўнасць –Э.І.) усіх жыхароў воласці; 3) адсутнасць цяглях павіннасцей; 4) павіннасая салідарнасць, г.зн. сумеснае выкананне павіннасцей.

Погляды вучонага на ролю і функцыі абшчыны зазналі пэўную эвалюцыю. Спачатку ён трымаўся думкі, што “валасная абшчына не ўяўляла сабой формы сялянскага суўладання”. Але знаёмства з новымі крыніцамі прымусіла Мітрафана Віктаравіча зрабіць выснову, што воласць мела права распараджацца землямі. Вучоны таксама прызнаў належнасць земляў усёй абшчыне.

У заключэнні да работы “Заходнеруская сельская абшчына ў XVI ст.» Доўнар-Запольскі адзначаў, што к канцу XVI стагоддзя адбыўся поўны распад абшчыннага жыцця. Ён прытрымліваўся думкі, што аграрная рэформа 1557 года сталы вынікам знікнення абшчыны, што ў канцы XVI стагоддзя абшчыны не было ні на захадзе, ні на ўсходзе Беларусі.

Узнікае пытанне: наколькі цяпер актуальны погляды Доўнар-Запольскага на лёс абшчыны?

Фактычна, яго погляды падзялялі беларускія гісторыкі У.Пічэта і Я.Шлосберг, беларускі этнолаг і этнограф М.Піліпенка. Так, апошні адзначае, што ў заходняй і цэнтральнай Беларусі праз валочную памеру абшчыннае землеўладанне было заменена падворным.

Іншай думкі прытрымліваліся ўкраінскі гісторык Д.Пахілевіч, беларускія гісторыкі П.Казлоўскі, М.Улашчык, В.Чапко і прытрымліваецца сучасны беларускі гісторык В.Голубеў.

Так, Д.Пахілевіч лічыў, што рана хаваць абшчыну ў сярэдзіне XVI стагоддзя, бо яна ёсць характэрная форма феадальнага грамадства на шрых яго этапах. Ён прыйшоў да высновы, што сялянская абшчына ў заходніх ваяводств вах Вялікага княства Літоўскага, хоць і зведала значныя ўдары ў часе аграрнай рэформы, якая ўзмацніла яе залежнасць ад вялікакняскай улады, усё ж захавалася.

Для захада і цэнтра Беларусі ў XVIII стагоддзі, мяркуе П.Казлоўскі, было характэрна падворнае карыстанне ворнымі землямі і абшчыннае карыстанне пашамі. Іншая карціна назіраецца на ўсходзе, дзе валочная памера была праведзенапазней і менш паслядоўна. Некаторыя воласці не былі ёю ахоплены, і шмат дзе захвалася ранейшае землеўладкаванне.

М.Улашчык і В.Чапко знайшлі ў Беларусі першай паловы XIX стагоддзя падворную і абшчынную формы землеўладкавання, размажаваныя тэрытарыяльна.

В.Голубеў лічыць, што думка пра знікненне абшчыны ў XVI стагоддзі ў Беларусі, якая ўсталявалася ў гістарыяграфіі, не адпавядае рэчаіснасці. На яго думку, адсутнасць у беларускай вёсцы другой паловы XVI –XVIII стагоддзя пераделаў зямлі ні ў якім разе не з’яўляецца паказчыкам знікнення абшчыны. У гэтым выявіўся толькі этап яе эвалюцыі. Голубеў піша, што абшчына працягвае існаваць і адмірання пераделаў, удзельнічае ў рэгламентацыі карыстання няворнымі зямлямі.

В Голубеў прыйшоў да наступнай высновы:

“Грамада ў Беларусі як сацыяльна-эканамічны інстытут і форма самаарганізацыі сельскага насельніцтва праіснавала прынамсі да канца да канца XVIII ст. Роля абшчыны ўзрастала ў часы войнаў і разбурэнняў, нярэдка тады яе адраджэнне і дзейнасць нават ініцыяравалася ўладам...

Сказанае зусім не змяншае значэння даследавання абшчыны, зробленага М.Доўнар-Запольскім. Наадварот, ім закладзены добры падмурак для вывучэння ролі грамады ў дзяржаўных уладаннях Беларусі. Працы М.В.Доўнар-Запольскага і сёння з’яўляюцца адзіным сур’ёзным даследаваннем па гісторыі абшчыны ў Беларусі XVI ст., на яе спыраюцца навукоўцы”.

Такім чынам, не ўсе даследаванні сучасных вучоных пацвярджаюць выснову М.Доўнар-Запольскага пра лёс абшчыны на беларускіх землях.

У навуковых даследаваннях Мітрафана Віктаравіча знайшла адлюстраванне гісторыя шляхецкага саслоўя на тэрыторыі Беларусі. У параўнанні з працамі яго папярэднікаў - М.Уладзімірскага-Буданава, Ф.Леантовіча, М.Любаўскага працы М.Доўнар-Запольскага ўносяць шмат новага.

На думку вучонага, “працэс ДЫФЭРЭНЦЫЯЦЫІ (вылучана ім –Э.І.) саслоўяў намячаецца ўжо з паловы XV ст., але канчатковае яго афармленне прыпадае на палову XVI ст.».

Адзначаючы, што з пачатку XVI стагоддзя ідзе працяглы працэс вызначэння ваенна-служылых элементаў, якія маюць права карыстання шляхецкімі вольнасцямі. Ад тых, якія такога права не мелі. Доўнар-Запольскі падкрэслівае, што “асабісты склад шляхоцкае клясы ўсталяваўся ў сярэдзіне XVI стагоддзя. Да гэтага часу выспелі і юрыдычна аформіліся і яго прывілеі”.

Рэвізія Берасцейскага староства за 1682 год, лічыў Мітрафан Віктаравіч, мае шэраг цікавых штрыхоў. Па-першае. сустракаемца з новай з’явай: даольшмат зямлі сплыло ў рукі дробнай шляхты, якая жыла на валоках побач з сялянствам. Прыбытковасць староства вырасла ў шмат разоў, нягледзячы на падзенне курса грошай. Люстрацыя берасцейскага староства 1747 года паказвае, што паншчына з цяглай валокі складала 6 дзён у тыдзень.

Разглядаючы фальварак Кобрынскай эканоміі, Доўнар-Запольскі паказаў, што прыгоннае права не садзейнічала развіццю тэхнікі, што панавалі трохпольны севазварот. хоць у Заходняй Еўропе быў распаўсюджаны шматпольны.

Нельга не згадзіцца з думкай вучонага, што развіццё дваровай гаспадаркі вяло да змяншэння плошчы сялянскага землекарыстання і да прыцягнення сялян у паншчыну, што толькі невялікая група вельможных паноў фактычна панавала над усё астатняй масай.

У кнізе “Народная гаспадарка Беларусі. 1861-1914” (1926) М.Доўнар-Запольскі адзначае, што класавыя стасункі ў Беларусі і Літве склаліся такім чынам. што невялікая група ў 25-30 паноў фактычна валодала дзяржаваю.

У шэрагу яго прац знайшлі адлюстраванне пытанні сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў. структуры гандлю і гандльвых адносін на беларускіх землях у феадальную і капіталістычную эпохі. І хоць не з усімі думкамі Доўнар-Запольскага цяжка згадзіцца. Аналіз яго навуковай спадчыны ў гэтай галіне вельмі патрэбны.

Аналіз лёсу феадальнага горада, зроблены вучоным, розніўся ад поглядаў яго папярэднікамі - М.Уладзімірскага-Буданава, У.Антановіча і іншых. М.Доўнар-Запольскі ў асноўным слушна вызначыў галоўныя сацыяльна-эканамічныя акалічнасці, якія тармазілі развіццё гарадоў ў другой палове XVI –XVIII стагоддзяў. Аднак, як і яго папярэднікі, якія падкрэслівалі заняпад беларускіх гарадоў з другой паловы XVI стагоддзя, Мітрафан Віктаравіч таксама не прывёў ніякіх канкрэтных звестак, якія б падцвярджалі яго думкі аб заняпадзе беларускіх гарадоў у XVII – XVIII стагоддзях.

М.В.Доўнар-Запольскага з поўнай падставой можна назваць гісторыкам нацыянальных меншасцей, якія насялялі Беларусь.

У прыватнасці, у яго працах з рознай ступенню паўнаты знайшлі адлюстраванне многія пытанні гісторыі беларускіх яўрэяў. У такіх даследаваннях як “Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах». «Статистический очерки Северо-Западного края». «История Белоруссии», «Народное хозяйство Белоруссии. 1861-1914 гг.», «СССР по районам. Западный район” і іншыя закрануты пытанні з’яўлення яўрэяў на беларускай зямлі, іх прававога і сацыяльна-эканамічнага становішча, аналізуюцца асноўныя заняткі, яўрэйскае самакіраванне, дадзена статыстыка яўрэйскага насельніцтва ў Беларусі другой паловы XIX

першай чвэрці XX стагоддзя, паказан удзел яўрэяў у рэвалюцыйным і рабочым руху Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя.

У адрозненне ад многіх расійскіх і савецкіх гісторыкаў М.В.Доўнар-Запольскі спрабаваў даць аб'ектыўную ацэнку дзейнасці Бунда, у тым ліку ў супастаўленні яго з беларускім нацыянальным рухам.

Нягледзячы на тое, што з дня смерці вучонага прайшло 83 гады, а пасля яго першага спецыяльнага даследавання аб беларускіх яўрэх прайшло ўжо больш 110 год, але і сёння падаўляючая большасць работ Мітрафана Віктаравіча па гісторыі беларускіх яўрэяў не страцілі сваёй актуальнасці і навуковай каштоўнасці. Яго ацэнкі ў цэлым застаюцца слушнымі. Такім чынам, працы М.В.Доўнар-Запольскага ўносяць істотны ўклад у вывучэнне гісторыі яўрэяў Беларусі XIV – XVI і XIX-XX стагоддзях.

Дэталёвы аналіз навуковых даследаванняў М.Доўнар-Запольскага па этнаграфіі Беларусі дазваляе зрабіць выснову, што яны ўяўляюць значны, сур'ёзны, важкі, істотны ўклад у беларускую этнаграфію і этналогію, асноўнае месца пры даследаванні гістарычных працэсаў вучоны надаваў этнаграфічным даследаванням. Асноўныя працы па этнаграфіі і фальклору Беларусі напісаны ім у 1880-1890-я гады. Прынцыпова важна, што вучоны неаднаразова падкрэсліваў, што “ў вывучэнні быту народаў і заключаецца галоўны інтарэс гісторыі” (Исследования и статьи. Киев, 1909. Т.1. С.345).

Адна з вучаніц Доўнар-Запольскага - прафесар Н.Палонская-Васіленка ўспамінала:

“Будучы яшчэ вельмі маладым, ён (Доўнар-Запольскі-Э.І.) пачаў захапляцца этнаграфіяй Беларусі, запісваў казкі, песьні. А.Саковіч падае дату – 1887 г., калі беларуская моладзь, з Даўнар-Запольскім на чале, згуртавалася была вакол газеты “Минский Листок” і пачала змяшчаць у газэце свае артыкулы з гісторыі і этнаграфіі Беларусі...

Маючы 17 год, ён ужо вандруе па беларускіх вёсках, запісвае народныя песьні і казкі ды вывучае жыццё і палажэнне свайго народу”.

У час сваіх вандраванняў па Беларусі, экспедыцыі 1890-1891 гадоў па даручэнню Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі і з дапамогай карэспандэнтаў, для якіх Мітрафан Віктаравіч распрацаваў праграмы (настаўнікам Мінскай губерні, а ў 1893 годзе праграму-заклік “Значэнне этнаграфічнага вывучэння Гродзенскай губерні”), збіраў матэрыялы для вывучэння побыту і культуры беларусаў.

У сваіх працах па этнаграфіі М.Доўнар-Запольскі апісвае сямейны побыт, звычайнае права, вясельныя звычаі і абрады беларусаў (“Беларускае вяселле і вясельныя песьні”(1888); “Звычайнае сямейнае права сялян Мінскай губерні (1897); “Беларускае вяселле ў культурна-рэлігійных перажытках”(1893), “Матывы вясельных песень пінчукоў” (1893), “Рытуальнае значэнне каравайнага абраду ў беларусаў”(1900) і інш.). Самыя важныя працы аб побыце і культуры Беларусі сабраны ў зборніку “Исследования и статьи” (т.1. Киев, 1909).

Мітрафан Віктаравіч высока цаніў творчасць Я.Купалы, В.Дуніна-Марцінкевіча, І.Неслухоўскага, навуковую дзейнасць А.Пыпіна, Я.Карскага і іншых дзеячаў беларускай культуры.

Вельмі шкада, што значная частка сабраных вучоным фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў да сённяшняга дня не апублікавана.

У архіве Геаграфічнага таварыства Расійскай Федэрацыі (г.Санкт-Пецярбург) зберагаюцца зборнік беларускіх казак (82), запісаных М.В.Доўнар-Запольскім і яго карэспандэнтам П.П.Дземідовічам, матэрыялы пра вераванні беларусаў з уступным артыкулам “Нататкі па беларускай этнаграфіі”.

На думку А.Ліса, вывучэнне М.В.Доўнар-Запольскім традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў, якое храналагіна папярэдні чала станаўленню яго як гісторыка, дало вучонаму магчымасць рэальна пазнаць свой народ, яго духоўнае аблічча, праўдзівы ягоны вобраз. У цэлым жа ўласныя этналагічныя штудыі адвгралі значную ролю ў станаўленні доўнар-Запольскага як менавіта беларускага вучонага, паспрыялі развіццю ў ім унутранай патрэбы заступіцца за свій этнас, дзейсна памагаючы яму ўстаць да годнага нацыянальнага жыцця, якое можа забяспечыць суверэнітэт і дэмакратычны лад.

У даследаваннях вучонага можна знайсці цікавыя думкі аб эканамічных праблемах на беларускіх землях, аб эканамічным развіцці Беларусі са старажытнасці па першую трэць XX стагоддзя. Сярод іх сацыяльна-эканамічная структура Вялікага княства Літоўскага, стан рамяства і гандлю ў гарадах Беларусі, праблема развіцця рынкавых адносін, так звананага эканамічнага заняпаду беларускіх гарадоў.

У кнізе “Гісторыя Беларусі” М.Доўнар-Запольскі ўзняў пытанне аб сувязі сялянскай гаспадаркі з рынкам. Ён пісаў:

“...На знешні рынак у гэтую эпоху (XVIII стагоддзе –Э.И.) паступае лён у большай колькасці, чым хлеб і лес. Лён з’яўляецца самым характэрным прадуктам. Развіццельнаводства і тлумачыць нам тыя абставіны, што пры ўсёй жудаснай беднасці сялянскі двор неяк трымаецца.

...Аднак памешчыцкая ўлада імкнулася утылізаваць патрэбнасць сялян у рынку... Адным словам, апека з боку памешчыка над сялянскім гандлем была развіта надзвычайна”.

На падставе разлікаў складу 10 памешчыцкіх маёнткаў Берасцейскага староства XVI – XVIII стагоддзя вучоны прыходзіць да высновы аб уцягванні сельскагаспадарчай вытворчасці у рынкавае абарачэнне. Доўнар-Запольскі адзначае, што за 20 гадоў – з 1568 па 1588 год – прыбытак з фальваркаў Сапегі вырас у 7 разоў.

Ён звяртае ўвагу на тое, што з гаспадарчага гледзішча заўсёды была розніца паміж буйным і дробным землеўладаннем у спосабе эксплуатацыі і ў характары дачынення да рынку.

Доўнар-Запольскі выказвае думку, што з пачатку XVIII стагоддзя “прагнасць паноўнай класы забівае гандаль і прамысловасць”. Ён **лчыць**, што страціўшы палітычную ўладу з аддзяленнем Рэчы Паспалітай, саслоўе беларускіх землеўладальнікаў захавала ўладу над матэрыяльнымі стасункамі. Адбылася мадыфікацыя феадалізму.

На падставе шматлікіх крыніц Доўнар-Запольскі прыходзіць да наступнай высновы:

“...Беларусь адарвалася ад Польшчы, яе цеснае яднанне з Расейскай імперыяй прадоўжыла тут эпоху феадалізму ў крыху знявечаным, як мы ўжо ведаем. Выглядзе з пэўнага роду выняткаміт. І. вядома, гэта адбілася на прадаўжэнні застою эканамічнага жыцця. У першай палове XIX ст. ня бачна здаровага натуральнага наапаўнення гандлёвага капіталу, адсюль нуудляма на месцы крыніцы для зараджэння прамысловасці...”

У 1926 годзе ў сваёй кнізе “Народное хозяйство Белоруссии. 1861-1914 гг.» Мітрафан Віктаравіч выключна высока ацаніў эканамічныя намаганні беларускага селяніна:

«В умении приспособиться к рынку белорус стремился не только к тому, чтобы прокормить себя. Но чтобы получить наибольшее количество за свой труд, если ему не хватало хлеба, он охотно его покупал, ибо Белоруссия находилась на большой дороге, по которой привозились массы дешёвого хлеба, и смысл белорусского хозяйства заключался в том, чтобы производством более интенсивных культур не только заполнить недостаток в хлебе, но и получить известного рода излишки. Как только он чувствовал направление рынка, он немедленно приспособлял к нему и своё хозяйство, подходя всё более и более к высшим интенсивным формам его. Если он не сразу стал на этот путь, то ведь он был связан со всей остальной Россией, имея при том свои недостатки. Нужно было время для изжития остатков средневековья. Нужно было наличие условий капитализации хозяйств. Работа шла в стране бедной капиталами, в стране, в которой город весьма в малой степени стимулировал хозяйство. И оно должно было искать выхода своей энергии за пределами района. И белорус выходил из этих трудностей с большим умением и настойчивостью» (Довнар-Запольский М.В. Народное хозяйство Белоруссии. 1861-1914 гг. Мн., 1926. С.157-158.).

Беларускі вучоны эканаміст У.Акуліч ставіць пытанне:

“Ці з’яўляўся М.Доўнар-Запольскі вучоным-эканамістам у сучасным разуменні?”

І сам адказвае на гэта пытанне:

“І так, і не. Прынамсі, называць М.Доўнар-Запольскага вучоным-эканамістам трэба вельмі асцярожна, бо найперш, ён быў высокапрафесійным вучоным-гісторыкам, які вельмі добра разбіраўся ў пытаннях эканамічнай навукі. Бо і сёння ёсць гісторыкі, якія даследуюць гісторыю народнай гаспадаркі, альбо выдаюць артыкулы і нават брашурны на эканамічныя тэмы. Але эканамістамі іх ніхто не называе, прынамсі, прафесійнымі эканамістамі. Але М.Доўнар-Запольскага можна называць эканамістам, таму што ён меў публіцыстычныя працы на эканамічную праблематыку, вопыт працы як практыка-эканаміста. Напрыклад, у дзяржаўных установах у якасці чыноўніка і ў прыватнай вышэйшай навучальнай установе ў якасці рэктара. Сёння такіх людзей у нас сапраўды называюць эканамістамі.

У любым выпадку, важна яшчэ раз адзначыць, што для вучонага-гісторыка М.Доўнар-Запольскі вельмі добра разбіраўся ў эканамічнай тэорыі” (Акуліч У. Сістэма эканамічных поглядаў М.Доўнар-Запольскага //”Шостыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні: у 2 ч.Ч.1. Гомель, 2008. С.112.

Нельга не згадзіцца з думкай беларускіх даследчыкаў А.Гануша і П.С.Кручка, што адным з галоўных напрамкаў навуковай дзейнасці М.В.Доўнар-Запольскага былі археаграфія і крыніцазнаўства. Яны лічаць, што пачатак яго археаграфічнай дзейнасці прыходзіцца на 1896-ы год, калі яго камандзіравалі ў Маскоўскі архіў Міністэрства юстыцыі для напісання магістэрскай дысертацыі. Працуючы ў архіве, будучы вучоны падрыхтаваў да публікацыі шэраг дакументаў са збору Літоўскай Метрыкі, якія ўвайшлі ў склад апублікаваных ім зборнікаў.

На прыкладзе рэвізіі староства Доўнар-Запольскі паказаў у рабоце “Берестейское сатрство в XVI в.” каштоўнасць гэтых матэрыялаў як гістарычнай крыніцы, таму што яны змяшчаюць звесткі аб тэрыторыі староства, аб колькасці і шчыльнасці насельніцтва, а таксама

рэвізійныя дакументы з'яўляюцца багатай крыніцай па гісторыі гаспадаркі, развіццю падаткавых адносін і размеркаванню павіннасцей паміж рознымі групамі насельніцтва.

А.Гануш і П.Кручок лічаць, што праведзены вучоным аналіз матэрыялаў рэвізій і ўключэнне іх у навуковы абарот з'явілася яго важным укладам у айчыннае крыніцазнаўства., што М.Доўнар-Запольскі ўпершыню правёў даследаванне Баркулабаўскага летапісу як гістарычнай крыніцы і паказаў, што летапіс змяшчае каштоўныя звесткі дэмаграфічнага характару, дапамагае асветліць дынаміку рэлігійнага руху і грамадска-палітычнай думкі ў канцы XVI – пачатку XVII стагоддзя, з'яўляецца важнай крыніцай па гісторыі цэн і хлебнага гандлю.

Яны прыйшлі да высновы, што М.В.Доўнар-Запольскі ўнёс вялікі ўклад у развіццё айчынай гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Ён не толькі апрацаваў, падрыхтаваў да выдання і ўвёў у навуковы ўжытак вялікую колькасць гістарычных крыніц, але і аказаў немалы ўплыў на развіццё археаграфічнай тэорыі. Яго метадыка падрыхтоўкі гістарычных матэрыялаў да публікацыі ўяўляе сабой цэласную сістэму, заснаваную на вывучэнні айчынай і замежнай практыкі выдання гістарычных крыніц, так і на асабістым вопыце публікацыі дакументальных зборнікаў. Ва ўмовах, калі не існавала адзінага падыходу да публікацыі архіўных матэрыялаў, метадыка М.В.Доўнар-Запольскага была вялікім крокам наперад і адкрывала перспектывы ўдасканалення выдавецкай справы ў Расіі (і Беларусі –Э.І.).

А.Гануш і П.Кручок “расшыфровываюць” важную заслугу М.В.Доўнар-Запольскага перад айчынай археаграфіяй і крыніцазнаўствам. Гэта комплексны падыход да публікацыі дакументальных крыніц, распрацоўка прынцыпаў выдання і класіфікацыі архіўных вопісаў. Увод у навуковы ўжытак новага віду гістарычных крыніц, актыўная дзейнасць па рэфармаванню архіўнай справы і вяртанню на Радзіму архіўных матэрыялаў.

У артыкуле “Сацыяльна-эканамічная гісторыя Беларусі XVII-XVIII стст. у працах М.В.Доўнар-Запольскага” беларускі гісторык І.Кітурка адзначае:

“Неабходна адзначыць, што даследаванне сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі XVII-XVIII стст не было першасным сярод навуковых інтарэсаў М.В.Доўнар-Запольскага. Хутчэй за ўсё, гэтая праблема трапіла пад увагу гісторыка падчас яго працы над манаграфіяй “Гісторыя Беларусі”.

Паколькі па палітычных матывах у 1926 г. яе выданне было забаронена, у 1927 г. М.В.Доўнар-Запольскі надрукаваў у першым нумары “Гістарычна-археаграфічнага зборніку” вялікі артыкул пад назвай “Сацыяльна-эканамічная структура Літоўска-Беларускай дзяржавы” ў XVI – XVIII сталецьцях”, які па сутнасці цалкам адпавядае XI главе «Гісторыі Беларусі»...

Наогул, гісторык вызначыў XVII ст, як эпоху “паступовага заняпаду беларускага гандлю”. Характарызуючы асноўныя напрамкі знешняга гандлю, М.В.Доўнар-Запольскі падкрэсліваў, што для ажыццяўлення нармальнага гандлёвага абароту ў Беларусі існавала шмат перашкод. Сярод іх ён вылучаў: наяўнасць у буйных гарадах купецкіх брацтваў, якія дзеля абароны ўласных інтарэсаў дамагаліся прыняцця пастаноў, накіраваных супраць вольнай канкурэнцыі; падпарадкаванне купецтва дробных гарадоў волі старастаў. Якія імкнуліся “выціснуць з яго столькі сокаў, што гандаль не мог мець шырокага развіцця і непасрэднай сувязі з гандлёвымі цэнтрамі”; а таксама стрымліванне гандлю за кошт цяжкіх умоў перамяшчэння. “Сквапнасць шляхты і цяжкае фінансвае становішча дзяржавы ціснулі на гандаль. Трым алі яго ў ланцугах

сярэднявечча і садзейнічалі яго паступоваму заняпаду, - менавіта да такой высновы прыйшоў аўтар.

Між тым. пазнейшыя даследаванні беларускага гісторыка В.І.Мялешкі паказалі, што для такіх катэгарычных высноў няма падстаў. Больш за тое, В.І.Мялешка на грунтоўным і разнастайным матэрыяле аргументаваў тэзіс аб тым, што Беларусь. пераадоўваючы разбурэнні і спусташэнні XVII – XVIII стст., вяла актыўную для таго часу сельскагаспадарчую, прамысловую і гандлёвую палітыку. Для найбольш пераканаўчага доказу ён выкарыстаў няслушнасьць тэорыі ўпадку эканомікі Беларусі і ўсяго Вялікага княства Літоўскага ў канцы XVIII ст.

...Эканамічныя пераўтварэнні другой паловы XVIII ст. пад кіраўніцтвам падскарбія ВКЛ А.Тызенгауза. якія мелі на мэце павышэнне даходу скарба і ўмацаванне краіны, М.В.Доўнар-Запольскі наогул не разглядаў. Ён абмежаваўся толькі характарыстыкай А.Тызенгауза як дылетанта, “які цікавіўся ўсім і не меў дакладна алзначаных ведаў. Ён усё пачынаў. Але не ўмеў чакаць канца. Браўся за ўсё як мецэнат”.

Можна дапусціць, што да вышэйпералічаных высноў Доўнар-Запольскага прывяла абмежаваная колькасць крыніц, якімі ён карыстаўся, даследуючы сацыяльна-эканамічную гісторыю Беларусі XVII – XVIII стст. У святле сённяшняга развіцця гістарычнай навукі многія палажэнні і канцэпцыі М.В.Доўнар-Запольскага патрабуюць перагляду і ўдакладнення. Аднак пры гэтым яго працы застаюцца важнай гістарыяграфічнай крыніцай для разумення поглядаў самага М.В.Доўнар-Запольскага ў прыватнасці і станаўлення беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі ў цэлым” (Кітурка І.Ф. Сацыяльна-эканамічная гісторыя Беларусі XVII – XVIII стст. У працах М.В.Доўнар-Запольскага”//ДАСЛЕДЧЫК ГІСТОРЫІ ТРОХ НАРОДАЎ: М.В.ДОЎНАР-ЗАПОЛЬСКИ: Зборнік навуковых матэрыялаў і дакументаў –Гомель-Рэчыца, 2000. С.224-225, 227-230).

Раскрываючы асобныя грані шматграннага таленту М.В.Доўнар-Запольскага, беларускія даследчыкі забываюць, што ён быў не толькі гісторыкам сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі, але і гісторыкам палітычнага развіцця Беларусі ў эпохі феадалізму і капіталізму, або, як бы цяпер яго назвалі, палітолагам. У шматлікіх кнігах і артыкулах вучонага знайшла адлюстраванне палітычная сістэма Беларусі на розных ступенях яе развіцця і ў розныя часы, пачынаючы са старажытнасці і да навейшага часу (IX – XX стагоддзі).

Яшчэ амаль 130 гадоў назад у цыкле артыкулаў “Белорусское прошлое”, апублікаваным у 1888 годзе ў газеце “Минский листок», Доўнар-Запольскі ўпершыню стварыў ядро канцэпцыі гістарычнага развіцця беларускага народа, паставіў праблему нацыянальнага адраджэння Беларусі.

На пачатку XX стагоддзя ў сваіх буйных працах “Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах”(1901) і “Очерки по организации западнорусского крестьянства”(1905) вучоны на велізарным архіўным матэрыяле разглядаў праблемы фарміравання беларуска-літоўскай дзяржаўнасці.

Доўнар-Запольскі лічыў, што ў палітычных адносінах старажытнабеларускія княствы не выпрацавалі аднолькавых дзяржаўных форм. Ён адзначаў: “Найбольш слабым палітычным развіццём вызначаецца Турава-Пінскае княства...Найбольшае развіццё атрымала полацкая зямля, дзяржаўны лад якой з’яўляецца таксама развітым, як і дзяржаўны лад вялікага Ноўгарада”.

Вучоны прыходзіць да высновы, што наогул Полацк дасягнуў высокай ступені народапраўства і дэмакратычнага ўладкавання. Улада князя, адзначай ён, мела невялікае значэнне. Ён быў галоўным ваеначальнікам і суддзёй.

У той жа час Мітрафан Віктаравіч не пазбегнуў пэўнай ідэалізацыі палітычнага развіцця беларускіх зямель ў X-XIII стагоддзях. Ён пісаў:

“У адносінах класавых падзелаў старажытны перыяд Беларусі ўяўляе сабой простую схему. Гэты перыяд не выпрацаваў саслоўнага падзелу. Таму пануе ідэя роўнасці ўсіх грамадзян. Але гэтая роўнасць мела толькі палітычнае значэнне. Баяры і дружыннікі не карысталіся якімі-небудзь прывілеямі...”.

Значнае месца ў даследаваннях Доўнар-Запольскага займае характарыстыка палітычнай сістэмы Вялікага княства Літоўскага. Прычым ён акцэнтаваў увагу на незалежнасць і суверэннітэт беларускіх зямель. Вучоны надаваў вялікае значэнне параўнанню палітычных сістэм Літоўска-Рускай дзяржавы (так у сваіх першых работах ён называў Вялікае княства Літоўскае –Э.І.) Ён адзначаў, што менавіта ўстаўныя граматы замацоўвалі палітычны, сацыяльны і прававы парадак, выпрацаваны ў гэтых землях на працягу папярэдніх стагоддзяў..

На думку Доўнар-Запольскага, змест акту аб польска-літоўскай уніі 1569 года састаяў у тым, што абедзве дзяржавы злучаліся на вечныя часы ў такім значэнні, што яны павінны былі мець супольны парламент (сейм), якому належыць права выдаваць законы і выбіраць супольнага гаспадара - караля і вялікага князя.

Вучоны робіць заключэнне, што пастановы ўстаўных грамат сведчаць аб высокім развіцці старажытнарускага земства.

Доўнар-Запольскі лічыў, што фарміраванне федэратыўнага ладу Вялікага княства Літоўскага абумоўлена вялікім значэннем у яго жыцці “прынцыпу даўніны, захвання традыцый дзяржаўнага жыцця старажытнай Русі”. Гэта ўплывала на ўсе адносіны і эканамічную палітыку дзяржавы. Мітрафан Віктаравіч вылучае чатыры фактары, якія садзейнічалі зменам у дзяржаўным ладзе Вялікага княства Літоўскага: па-першае, заўсёдная небыспека і неабходнасць абароны дзяржавы; па-другое, федэратыўны характар ВКЛ; па-трэцяе, развіццё вышэйшага саслоўя ў Вялікім княстве Літоўскім; па-чацвертае, абмежаванне вярхоўнай улады ў ВКЛ.

На думку вучонага, канстытуцыя 1492 года з’яўляецца першай агульнадзяржаўнай хартыяй вольнасцей. Шляхецкаму класу ўсёй дзяржавы яна давала такія правы і прывілеі, якія рабілі для яго непатрэбнымі мясцовыя канстытуцыйныя акты.

Доўнар-Запольскі адзначаў, што кампетэнцыя рады была шырокай і неакрэсленай. З паніжэннем значэння княжацкай улады расло значэнне княжацкай рады. Члены рады карысталіся велізарным значэннем у дзяржаўным кіраванні не толькі паводле свайго звання сенатараў, але і паводле свайго асабістага ўплыву. Таму што традыцыйнае званне члена рады давалася найбольш вядомым арыстакратычным фаміліям, за выключэннем пасады падскарбія земскага, для якой былі патрэбны фінансавыя дзялкі.

Мітрафан Віктаравіч прыйшоў да высновы, што “панаваўшы ў Літоўска-Беларускім гаспадарстве дзяржаўны лад – гэта лад рэспубліканскі з выбарным дажывотна прэзідэнтам. Каторы называўся вялікім князем”.

Ён падкрэсліваў, што ў канцы XVIII стагоддзя Беларусь аказалася прылучанай да Расійскай імперыі, страціўшы свае суверэнныя правы – правы незалежнай дзяржавы.

Свае адносіны да абвешчэння Беларускай Народнай Рэспублікі вучоны выказаў у публікацыі “Лёсы зроблены!” (надрукаванай у працы А.Цвікевіча “Кароткі нарыс пра ўзнікненне Беларускай Народнай рэспублікі, 1918) і навукова-публіцыстычным нарысе “Асновы дзяржаўнасці Беларусі”(Гродна, 1919). На падставе аналізу гістарычных, эканамічных і этнаграфічных фактараў Доўнар-Запольскі абгрунтаваў права беларускага народа на суверэннасць, на неабходнасць стварэння сваёй асобнай, самастойнай і незалежнай дзяржавы.. Гэта праца – першая спроба навуковага абгрунтавання гістарычнай заканамернасці дзяржаўнага самавызначэння беларускага народа.

У нарысе “Асновы дзяржаўнасці Беларусі” ёсць такія радкі:

“Беларуская нацыя апіраецца на крэпкіх фундаментах дзяржаўнасці, на шырокіх жэмакратычных асновах і мае трывалыя асобеннасці адметнай гістарычнай культуры. Гэтыя асобеннасці чырвонай ніткай праходзяць цераз усю мінуўшчыну беларусаў і цераз іх сучасны быт...”.

Ён лічыў, што фактычна з 18 па 25 лютага 1918 года Сакратарыян БНР быў адзінай уладай на Беларусі.

Апошні перыяд свайго жыцця (1926-1934) Мітрафан Віктаравіч пражыў у Маскве, дзе выкладаў курс гісторыі гандлю ў Інстытуце народнай гаспадаркі імя Г.В.Плеханова, курс эканамічнай геаграфіі ў Сельскагаспадарчай акадэміі імя К.А.Ціміразева. з’яўляўся навуковым супрацоўнікам Расійскай акадэміі грамадскіх навук, працаваў у Маскоўскім губплане. Навукова-даследчым інстытуце пушніна- футравай гаспадаркі Народнага камісарыята знешняга гандлю.

У 1927 годзе у пятым томе “Большой Советской Энциклопедии» выйшла з друку апошняя яго значная праца «Экономический очерк БССР. Сельское хозяйство, промышленность, торговля». У 1928 годзе была надрукавана праца Доўнар-Запольскага “Западный район”, якая ўвайшла ў падручнік “Экономическая география СССР” (М., 1928)..

Вясной 1929 года, калі адзначалася 45-годдзе навуковай дзейнасці М.В.Доўнар-Запольскага, група вядомых маскоўскіх вучоных паставіла перад прэзідыумам АН СССР аб вылучэнні яго, “імя якога як гісторыка гаспадаркі добра вядома ў СССР, і за мяжой” у склад Акадэміі навук СССР. Іх падтрымала група гісторыкаў Ленінграда.

У матэрыялах аб Мітрафана Віктаравічу, дасланых у Беларускаю акадэмію навук у сувязі з вылучэннем яго ў склад саюзнай акадэміі, была дадзена высокая ацэнка яго навуковай дзейнасці. Аднак ні гэтыя матэрыялы, ні пералічэнне навуковых заслуг вучонага, у тым ліку і ў даследаванні гісторыі Беларусі і яе народнай гаспадаркі, на спасылкі на яго талент як арганізатара навукі, ні загінуўшых у барацьбе за Савецкую ўладу сыноў, якога-небудзь уздзеяння на свядомасць кіраўнікоў БССР не аказалі. 14 чэрвеня 1929 года на пасяджэнні бюро ЦК Кампартыі Беларусі па інфармацыі У.М.Ігнатоўскага аб вылучэнні М.В.Доўнар-Запольскага была прынята адназначная пастанова:

“Паведаміць ЦК УсеКП(б) аб тым, што ЦК КП(б)Б катэгарычна супраць кандыдатуры Доўнар-Запольскага акадэмікам у Акадэмію навук СССР”(НА РБ.Ф.4.вop.3.Спр.32. Ч.ІІІ. Л.640).

У тым жа 1929-м годзе прэзідыум Украінскай акадэміі навук таксама хацеў паставіць кандыдатуру Доўнар-Запольскага на выбранне ганаровым сябрам сваёй Акадэміі. Але і партыйнае кіраўніцтва Украіны “параілі” сваім акадэмікам не рабіць гэтага.

Апафеозам пагрому творчасці вучонага стаў 1934 год, калі палітычныя абвінавачванні былі перакладзены на ўсю навуковую школу М.В.Доўнар-Запольскага. Ёй былі прыпісаны адначасова ўкраінска-беларускі нацыяналізм і “расійскае вялікадзяржаўніцтва”, і нацыяналізм-фашызм. У разгар новай кампаніі крытыкі 30 верасня 1934 года Мітрафан Доўнар-Запольскі памёр ад сардэчнага прыступу. Цела яго крэміравана. Прах захаваны ў калумбарыі Данскіх могілак у Маскве.

Да сённяшняга часу не страціла сваёй каштоўнасці шматпакутная праца М.В.Доўнара - Запольскага “Гісторыя Беларусі”, якая была напісана ў пачатку 1920-х гадоў, але была апублікавана толькі ў 1994 годзе на беларускай мове і ў 2003 годзе на рускай мове. На вялікі жаль, яна так і не ўбачыла свет пры жыцці яе аўтара.

Нельга не згадзіцца з наступнымі думкамі беларускіх гісторыкаў В.Лебедзевай, В.Скалабана і М.Шумейкі:

“Научный интерес представляет предложенная учёным периодизация истории Беларуси. М.В.Довнар-Запольский выделяет следующие периоды истории: 1. Древний (7-9 вв.); 2. Княжеский (10-11 вв.); 3. Великого княжества Литовского (13-первая половина 16 вв.); 4. “Эпоха унии с Польшей” (вторая половина 16 – конец 18 вв.); 5. Период разделов (конец – первая треть 19 вв.); 6. Эпоха национального возрождения” (рубеж 19-20 вв.); 8. “Борьба за государственность”(1915-1919 гг.).

Нельзя не заметить, что проблема государственности в исторических судьбах Беларуси выступает у Довнар-Запольского в качестве одной из центральных. Вряд ли это следует рассматривать в качестве своеобразной дани научной школе в российской историографии, к которой принадлежал сам автор “Истории Белоруссии”; скорее, это было проявлением влияния политических реалий, в условиях которых создавалась работа” (Лебедева В.М., Скалабан В.В. Шумейко М.Ф. М.В.Довнар-Запольский и его наследие //Довнар-Запольский М.В. История Белоруссии – Мн., 2003. С.12).

Нельга не згадзіцца з ацэнкай “Гісторыі Беларусі” М.Доўнар-Запольскага беларускім гісторыкам Дз.У.Каравым:

“Безумоўна, з пазіцыі сённяшняга развіцця гістарычнай навукі многія палажэнні працы Доўнар-Запольскага могуць здацца ўстарэлымі. Многія факты і трактоўка шэрага праблем патрабуюць удакладнення. Але як гістарыяграфічная крыніца, як выдатны помнік гістарычнай думкі, у якой адбіўся цяжкі шлях станаўлення беларускай гістарыяграфіі да адкрыцця свайго нацыянальнага гістарычнага “Я”, яна ў поўнай ступені захоўвае сваё значэнне. Спадчына гісторыка, чья навуковая і культурна-асветная дзейнасць у пачатку 20 ст. стала магутным фактарам развіцця нацыянальнай самастойнасці беларусаў. іх нацыянальнай культуры. патрабуе новага прачытання і новага жыцця”..

Беларускі народ захоўвае ўдзячную памяць аб М.В.Доўнар-Запольскім. Важнай падзеяй у культурным і грамадскім жыцці горада Рэчыцы і ўсёй рэспублікі стала адкрыццё 2 ліпеня 1997 года помніка знакамітаму рэчычаніну - першага на Беларусі помніка даследчыку гісторыі

роднага краю і суседніх славянскіх краін (аўтары – заслужаны дзеяч культуры Беларусі Э.Агуновіч і скульптар В.Янушкевіч). У горадзе Рэчыца з 1 ліпеня 1997 года праводзяцца рэгулярныя Доўнараўскія чытанні з перыядычнасцю 1 раз у 2 гады.

Добрым набыткам для вывучэння жыцця і дзейнасці М.В.Доўнар-Запольскага з'явілася выданне біябібліяграфічнага паказальніка “Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі” (Мн., 2001), падрыхтаваны навукоўцамі Беларусі, Украіны і Расіі пад кіраўніцтвам В.Скалабана

20 гадоў таму назад - 2 ліпеня 1997 года міжнародная навуковая канферэнцыя “Жыццё і дзейнасць” М.В.Доўнар-Запольскага” прыняла рэзалюцыя. У ёй ёсць такія радкі:

“2.3 мэтай ушанавання памяці выдатнага навукоўца і грамадскага дзеяча звярнуцца ў адпаведныя ўладныя структуры з прапановамі:

а) надаць імя М.Доўнар-Запольскага Рэчыцкаму гуманітарнаму каледжу, а таксама вуліцам у гарадах Рэчыца і Мінск;

б) устанавіць мемарыяльныя дошкі на дамах у гарадах Мінск і Кіеў, дзе жыў М.В. Доўнар-Запольскі;

в) усталяваць стыпендыю імя М.Доўнар-Запольскага для студэнтаў гуманітарнага профілю ;

г) стварыць экспазіцыю, прысвечаную М.В.Доўнар-Запольскаму ў Рэчыцкім краязнаўчым музеі. Удзельнікам канферэнцыі аказаць дапамогу ў забеспячэнні яе матэрыяламі і дакументамі.

3. Улічваючы значэнне навуковай спадчыны М.В.Доўнар-Запольскага для Беларусі. яго ўнёсак у гістарычную навуку Расіі і Украіны, а таксама неабходнасць у яе даследаванні. Канферэнцыя ініцыіруе стварэнне Міжнароднага фонду падтрымкі гістарычных даследаванняў імя Доўнар-Запольскага”.

Аўтару гэтых радкоў невядома выкананне рэзалюцыі аб стварэнні экспазіцыі. На вялікі жаль, усе астатнія прапановы міжнароднай канферэнцыі засталіся на паперы.

Нягледзячы на тое, што навуковая спадчына М.В.Доўнар-Запольскага, якая налічвае больш 200 навуковых прац па сацыяльна-эканамічнай і палітычнай гісторыі (паліталогіі), этнаграфіі, фалькларыстыцы, эканоміцы, археаграфіі, гістарыяграфіі, крыніцазнаўству, адукацыі, археаграфіі, архіўнай справе, літаратуразнаўству, краязнаўству, этналінгвістыкі Беларусі, Расіі, Украіны, Польшчы і Літвы, праблемах беларускай дзяржаўнасці, міжканфесіянальных адносін, недаацэньвалася і доўгі час напалову замоўчвалася, а яе высновы і палажэнні скажаліся, навуковыя працы вучонага зрабілі значны ўплыў на развіццё навукова-даследчай дзейнасці ў гэтых накірунках. Яны будзілі і будзяць думку, садзейнічалі і садзейнічаюць стварэнню вялікай манаграфічнай літаратуры. Многія з пытанняў, пастаўленых у працах Мітрафана Віктаравіча і не вырашаных ім, паспяхова вырашаюцца сучаснымі беларускімі вучонымі.

Эмануіл Рыгоравіч Іофе. прафесар БДПУ, доктар гістарычных навук

220005. г.Мінск, пр.Незалежнасці, 39-90. Т.2-84-83-79 (х.)